

Bartus Pál

A HAZAI SZÖVETKEZÉS ÚJRAÉRTELMEZÉSE

„Hozzá ne nyúljatok, mert évtizedekbe kerül, amíg helyreáll a bizalom.” Így vélekedett a nyugati szakértő, amikor a rendszerváltás hajnalán az állami vagyon privatizációjának keretében a tárgykörbe jogszerűen be nem vonható szövetkezeti közös vagyon kérdése is szóba került. Hozzányúltak. Az 1992 és 2006 közötti években négy törvény intézkedett a szövetkezeti vagyonról, és ezek közül három egyben átalakulási kényszert is előírt. Több mint négymillió szövetkező jogos tulajdona felett döntött az állam. A politikai fordulat éve után (1948-at követően) kisajátított, most „csak” osztott (nevesített) az állam, egyfajta kárpótlás, valójában a „szocialista” szövetkezetek szétszedését célzó terve alapján.

Az idők folyamán hatalmas vagyoni potenciál esett szét, a szövetkezeteknek ezt a helyzetet lereagáló és alkalmazkodó képessége visszaszorult, számuk alig egyharmadára, teljesítményük felére csökkent, tekintélyük jelentősen meggyengült. A szövetkezet szó új értelmet nyert a társadalomban, szinte szitokszóként lett aposztrofálva. A probléma azért keletkezett, mert a szövetkezeti formával szemben a hatalom bizalmatlan volt, ennek hatása – ma már tudjuk – hosszú évekre előre vetítve is rányomta bélyegét a szövetkezeti formára. A szakértő jóslása tehát beteljesült. Az ország döntő tömegeinek rendszerváltó hangulatában a szövetkezetek esetében elmondhatjuk: „a fürdővízzel kiöntöttük a gyermeket is”. Nem tudtuk ez időben a magyar szövetkezeti mozgalmat a klasszikus, a fejlett nyugati országokban is sikeres szövetkezeti formákhoz igazítani, megőrizni gazdasági erejüket és széleskörű társadalmi tevékenységüket.

A közelmúlt öröksége a szövetkezésben

A szövetkezetek társadalmi-, gazdasági feladatokat végző autonóm, demokratikus szervezetek. A nemzetközileg elfogadott alapértékek és alapelvek, a szubszidiaritás elve* szerint működnek. A helyi kötődésükhöz tradicionálisan településfejlesztő, szociális, kulturális tevékenység is kapcsolódik.

A rendszerváltás után a szövetkezeteket sokszor érték irracionális vagy éppen nemtelen támadások, amihez az állami szabályozás megfelelő jogi háttérrel jelentett. A tapasztalt túlzott buzgóság hatására megalkotott szövetkezeti törvények és ezek többszöri módosítása látott napvilágot. Az első szövetkezeti törvénycikk (1875) megszületését követő 135 évben nem volt tapasztalható ilyen aktivitás és változtatási szándék, mint az 1992 és 2006 közötti időintervallumban.

A szövetkezeti közös vagyon nevesítése, és a törvény által előírt első szövetkezeti átalakulás (1992) erre az időszakra esett. Ezzel együtt hosszan tartó legitimációs válság vette kezdetét, a piaci kedvezőtlen hatásokkal, a multinacionális tőke erőteljes expanziójával együttesen. (Ezzel párhuzamosan a hazai szövetkezeteket kizárták hosszú évekre az állami vagyon privatizációjából.) A modell szövetkezetek hálózatának létrehozása állt a szabályozás és a szövetkezetpolitika homlokterében. A szövetkezeti közös

* Minden döntést és végrehajtást a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni.

vagyon nevesítésével – Európában egyedülállóan – a jogalkotó az általa remélt célt, a szövetkezeti gazda státus és az ebből következő szemlélet erősödését remélte elérni. Ennek ellenére folytatódott a legitimációs válság, a jogszabályi környezetben zavarok mutatkoztak. Külső és belső okok miatt jellemző maradt a tulajdonosi bizonytalanság, a közös vagyon és a szövetkezetek piaca tovább zsugorodott. Sikertelen vagy befejezetlen szövetkezeti intézkedések és törvényi előkészületek történtek. A jogalkotó korszerű szövetkezeti szabályozásra képtelennek bizonyult, a szövetkezetekben zavaros belső állapotok keletkeztek.

A szövetkezetek másodsorú is átalakulási törvényi kötelezettség (2000) hatálya alá kerültek. Ehhez az időszakhoz kötődött a nem tag, kívülálló mezőgazdasági üzletrész-tulajdonokra vonatkozó törvényi rendelkezés, s annak az Alkotmánybíróság általi visszavonása. A célkitűzés az egyéni gazdaságra alapított szövetkezetek létrehozása volt. A szövetkezeti üzletrészek* kötelező, általános bevonásának és közös alapba helyezésének törvényi előírása a távlatos határidő (5 év) és a közbenső kormányváltás miatt nem valósult meg.

Az új szövetkezeti törvényalkotás előkészítésének jegyében zajlott, hogy minimalizálták a megmaradt mezőgazdasági szövetkezetek szubvencióját, így azok az évtized közepére jelentős hányadukban felszámolódtak. A megmaradó szövetkezetekben tartóssá vált az identitási válság, súlyos tőkehiány jelentkezett, újabb szövetkezeti törvény előkészítése került előtérbe – eredmény nélkül. A kérdés lényege maradt megválaszolatlanul ezáltal, vagyis hogy ki viselje az üzletrészek rendezésének súlyos anyagi terheit: az állam, aki ezt az intézményt bevezette, vagy a vétlen szövetkezetek, esetleg osztozkodjon a rendezésben a két fél. Párhelyzet alakult ki. Újra felerősödött a bizonytalanság, s végül bekövetkezett a harmadszori átalakulásra való készletelés (2006). A maradék szövetkezetek jelentős része ismét áldozat lett, a szövetkezetek vagyoni alapja alapvetően megrendült, gyakorlatilag kiszélesedett és tartóssá vált válságuk. Az állam viszont megszabadult ezt követően az általa kreált üzletrész rendezésének terheitől, és neutralitást mutatott. Tömeges szövetkezeti átalakulás indult be újjól, de az igazsághoz tartozik, hogy az új formák alkalmazásával próbálkoztak újonnan alakuló szövetkezeti csoportok is az országban. (Ezt a viharos időszakot megpróbáltam a fenti sorokban nagyon leegyszerűsítve leírni. Tudom, hogy főleg a szakmától, a szövetkezeti mozgalmától távol álló, annak történéseit kevésbé figyelemmel kísérő olvasó számára nem egyszerű kérdésekről van szó, sok esetben a benne élők is nehezen értették a folyamatot.)

A fogyasztási-, mezőgazdasági-, halászati-, hangya-, ipari-, takaré- és lakásszövetkezeti ágazatokban 1990-ben nyilvántartott 6781 szövetkezet közül két évtized alatt 4127 szűnt meg. Legnagyobb arányú csökkenés a leginkább válságba kerülő termelő-fogyasztási típusú szövetkezeti ágazatokban történt. Ezekben az ágazatokban a legitimációs folyamatok végére felerősödött a széleskörű privatizáció. Az üzletrészek koncentráálódtak, vagy átalakulásuk kapcsán részvényekben öltöttek új formát. Mondhatjuk, a szövetkezetek kapitalizálódtak, a tehetségesebbek, szorgalmasabbak és a szerencsésebbek tőkájüket megsokszorozták, és sok esetben a válságba jutott szövetkezetek helyét erős gazdasági társaságok vették át. (Ez volt a szerencsésebb változat a tömeges felszámolásokkal szemben.)

* Az üzletrész a szövetkezeti közös tulajdon körébe tartozott, a tulajdonos, mint jogi személy, a szövetkezet volt. Ebben az összefüggésben az üzletrésztulajdon nem az egész szövetkezeti tulajdon lebontott arányos része, nem is vagyoni résztulajdon. Ezért az egyes tag jogosultsága nem vagyontárgyra, nem vagyonrészre vonatkozott, a tag csak jogtulajdonosként léphetett fel. A tag jogosultsága az osztalékra terjedt ki.

A szövetkezeti átalakulást a vég nélküli törvénykezés idejét túlélve, a Jászság szövetkezeti és átalakulóban lévő gazdaságai – országos mércével mérve is – a lehető legkisebb visszaeséssel élték át. Tőkeerős vállalkozók, a vállalkozás iránt fogékony kistőkék léptek be a gazdaságok szervezeteibe és tulajdonlásába. Az átalakuló szövetkezetek gyorsan lebontották a korábbi struktúrájukat, és rövid időn belül sikeres pályamódosítást hajtottak végre. A gazdaságok talpon tartása több ezer munkahely megmentését jelenti régióinkban, és bebizonyította a hazai tőkével működő magyar gazdaságok táguló piaci lehetőségeit. A versenyszférában bekövetkezett új tulajdonosi struktúrák mellett számos területen nyílik lehetőség szövetkezetek újraszervezésére. A 130 éves múlttal rendelkező magyar szövetkezeti mozgalom tapasztalatait felhasználva, valamint a szövetkezés nemzetközi formáit tanulmányozva, súlyos gazdasági válsággal küzdő országunkban komoly társadalmi, gazdasági és foglalkoztatási gondok megoldásában lehet szerepe a szövetkezésnek.

Gondolatok az új pályára állás lehetőségeiről

Alapvető kérdés az, hogy megvannak-e ma a szövetkezés, a szövetkezetek működésének legitim társadalmi, gazdasági feltételei? A válasz az egyértelmű igen. Tanulmányozni kell továbbá, hogy miként jelennek meg ezek a külső és belső viszonyokban: a szövetkezetek önszerveződésében (önigazgatásában), a versenyen alapuló piaci szférában és a szociális gazdaságban, a szövetkezeti autonómiát szem előtt tartó állami szerepvállalásban. A leegyszerűsített válasz, hogy jelenleg korlátozottnak mondható ez a jelenlét. A szövetkezés újraépítésében személy szerint jelentős szerepet szánok az állami akaratnak és a társadalom aktivitásának. Elsősorban az új, minden korábbi hibás struktúrától mentes, a mai törvényalkotási keretek közé beillesztett szövetkezetben látok lehetőséget. A legszélesebb társadalmi körből fakadó igényeket a politikának, az államnak nyitott füllel kell hallgatni, rá kell segíteni „felső” szervezéssel a kezdeményezésekre. Nem véletlenül fogalmazott néhány évvel ezelőtt az ENSZ főttitkára a Nemzetközi Szövetkezeti Napra írt köszöntőjében a világ kormányaihoz az alábbiakban: „Az okos kormányok felkarolják, segítik a szövetkezés gondolatát, s felhasználják annak erejét társadalmi és szociális gondjaik megsegítésére is.”

A szövetkezet keretében teremthető lehetőségek és esélyek kihasználása ma Magyarországon még nem érte el a potenciális szövetkezők, az intézkedésre és helyzetteremtésre hivatottak ingerküszöbét. Annak ellenére igaz ez, hogy láthatóan a vidék, a falusi lakosság a mai szűk esztendőinkben lényegében a szövetkezeti átalakulások veszteséinek tekinthető. A falu önellátó szerepe – a korábban saját termelésben előállított élelmiszerekből is – megszűnt, melynek hatása egyre inkább érezhető. (Ennek pótlását a legjobb szándék mellett sem tudják megoldani az olyan rásegítések, mint a szociális boltok hálózata, vagy a fáradságot nem ismerő szociális munkások, tanácsadók szorgalma.) A jövő szövetkezet szervezőinek éppen ezért emberközpontú hálózat kiépítésére kell helyezni a hangsúlyt. A polgári társadalmakban az állam érdekelt a szövetkezésben, az általa gyakorolt hatalom és a szövetkezeti autonómia összeegyeztethető. Ez is része lehet egy közös célon alapuló társadalmi szövetség meghirdetésének. Stabillá teheti ezt a szövetkezetek középútas pozíciójának elfogadása és elismerése, ahogy a magyar szövetkezés úttörője, gróf Károlyi Sándor is gondolta. Az emberi erő újbóli felfedezése nélkül a szövetkezeti

eszmé ugyanis elvesztheti eredeti értelmét és tartalmát. A társadalmi és gazdasági integráció az élet minden területén a létezés, a megmaradás, a haladás megkerülhetetlen feltétele, így a szövetkezésben is.

A helyzetet jól példázza a Borsod megyei igrici romák esete. A Polgári Alapítvány részéről rendelkezésre bocsátott területen 70 roma család kezdte meg 3 évvel ezelőtt egy roma mintagazdaságban, mint zöldségtermelő szövetkezet a munkálkodást. Nehezen kezdtek, időközben azonban sikeres önszervező, önfenntartó munkaközösséggé váltak. Ez évben azonban a természet és a piac együttesen csapott le rájuk, odaveszett minden termésük, tönkrementek. Megsegítésükben a tenni képes szervezetek (szövetkezetiek is) – mint sok más esetben is – közömbösek maradtak, noha a környék elszegényedett kis-községei tucat számra szervezték és gondolkodtak hasonló program beindításán. Nagy társadalmi esély veszhet el. Vajon hogyan alakult volna sorsuk hivatalos roma program keretében, ha a deklarált, a szövetkezeti mozgalomból jól ismert kölcsönös támogatási és szolidaritási elv szellemében valamiféle segítséget, támogatást kaphattak volna. Az illetékes vezetők vagy szervek (legalábbis erkölcsileg) – úgy tudom – adósok maradtak. Nem hallatták hangjukat a szövetkezeti érdekképviselők.....

Jogos igény tehát a szövetkezeti forma pozitív megkülönböztetése a társasági formával szemben azon az alapon, hogy a szövetkezetek egy része a szociális gazdaságba tagolódo nonprofit szervezet része, más része, noha profit orientált piaci szereplő, alapszabályában rögzített társadalmi és szociális feladatokat is teljesít tagjai, a lakosság felé. A szolidaritási igény nem lehet kétséges, ez a mai Magyarországon is alaposan felértékelődik, ha másért nem, a szűkös anyagi források miatt is. Ez az ellentmondás a szövetkezet jövedelemtermelő képességével és az állami szerepvállalás összehangolásával jelentős mértékben oldható. A jó programalkotás és tiszta szövetkezeti elvek mentén történő szerveződés a mai társadalmi és gazdasági helyzetben is lehetőséget nyújt különböző típusú szövetkezetek szervezésére. Elsősorban ott látok lehetőséget, ahol szélesebb körű társadalmi bázison lehet dolgozni, ahol a tevékenységben érdekelt elsősorban a szervezet. Bőven van a szövetkezés történetében erre jó példa, de az ismert hazai példák mellett néhány nemzetközit is megemlítek: a japán családok teljes öntevékenységgel működő árubeszerezési szövetkezete a legolcsóbb értékesítő helyek folyamatos felkutatására, az oxfordi polgárok telefon szövetkezete, a Nyugat-Európában újrászerveződő egészségügyi, szociális szövetkezetek, a Spanyolországban sikeres oktatási- iskolaszövetkezetek (ismereteim szerint Madridban a 6-18 éves korosztály fele ilyen iskolákban tanul), a francia zöldségtermelő szövetkezetek, portugál halászati szövetkezetek, a spanyol cseresznyetermelők szövetkezetei, a végére egy morbid, ámbár igen széleskörű szövetkezés Svédországból, a Funerál Coop, amely temetkezési szolgáltatást végző szövetkezet, és mint ilyen vállalkozás, a legolcsóbb és a legnagyobb az országban stb.

A paletta tehát végtelen széles és színes, a szövetkezés mindig keresi a lehetőséget, a mozgástér bővítésének esélyét, a piaci szegmenseket. A társadalom igénye folyamatosan változik, de jelen van épp úgy, mint az üzleti lehetőség: mindig a küszöb előtt áll, és halkán kopog, csak meg kell azt hallani, és magunkhoz kell bocsátani. A szövetkezésben a szolgáltatás területe véleményem szerint ma Magyarországon kiaknázatlan lehetőség, ha az szervezetten, a fejlett nyugati láncoktól tanulva, a lehető szélesebb körűen szerveződik. Kevés, illetve alig van magyar szervezésű franchise ezeken a területeken. Egy ország piacát leginkább az ott élők ismerhetik, csak úgy, mint a fogyasztók

igényeit, s ez adhatja meg az új szövetkezők tartalmát, profilját. A szövetkezeti bázisú és hasonló hálózatok kiépítése érdekében bőven van tennivalója az ágazati, szakmai irányításnak, az országos szakmai szövetségeknek. Figyelembe véve az ország nagyságát (kicsinységét), aligha számíthat sikerre az a rendszer – legyen az szövetkezet vagy társaság –, mely versenyképesen akar tevékenykedni országos integráció szervezése nélkül. Az állami szabályozási normák stabilitást és kiszámíthatóbb jövőképet kell hogy adjanak ennek a területnek, amennyiben számít rendszeralapú működésükre. Létezik persze más megközelítés, ellenérv is. Ez a változat a közelmúlt szövetkezeti világa, amit minden értelemben túl kell haladni. A magyar szövetkezeti rendszernek tartósan be kell épülni a szövetkezetek nemzetközi világába – ma ettől távolodást tapasztalok –, ahogy tette ezt külpolitikájában a magyar állam a visegrádi országokkal, vagy épp az európai uniós tagságával.

A szövetkező elterjesztése csak egy módszer, egy megoldási esély mai bajainkra. Világszerte ez a módszer bizonyított, és teszi ezt ma is a közjó javára, akár a világ leggazdagabb vagy legszegényebb országait is tekintjük. Képes a társadalmi és gazdasági bajok részbeni orvoslására – hitem szerint – Magyarországon is.